

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ГОЛОВЧЕНКО Альона Вікторівна

УДК 32 /341/329/327.8

**ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ**

Спеціальність 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем
та глобального розвитку

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор, заслужений працівник освіти України
ВІТМАН Костянтин Миколайович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
декан магістратури державної служби,
професор кафедри соціальних теорій

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ШЕВЧУК Олександр Володимирович,
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили,
декан факультету політичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин
і зовнішньої політики;

кандидат політичних наук, доцент
КОЧ Світлана Вадимівна,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова,
доцент кафедри історії та світової політики

Захист відбудеться 26 червня 2015 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Національному університеті «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 25 травня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що однією з ключових проблем сучасної України є подальший розвиток і зміцнення інститутів демократії, які включають партійно-політичну систему, представлену всіма частинами політичного спектру й забезпечують можливість мирної передачі влади, та організація їх ефективної діяльності.

У більшості країн Центрально-Східної Європи в результаті демократичних реформ склалися нові політичні системи, засновані на демократичних принципах і соціально орієнтованій ринковій економіці. Особливості процесу демократизації країн Центрально-Східної Європи в ході посткомуністичного розвитку, схожість протікання політичних процесів дозволяють говорити про взаємообумовленість внутрішньополітичних процесів і таких зовнішніх факторів, як глобалізація та євроінтеграція, які мали на них значний вплив.

Актуальність дослідження обумовлена вивченням позитивного та негативного досвіду інституціоналізації політичної демократії, її подальшої консолідації в країнах Центрально-Східної Європи, що становить інтерес з точки зору вироблення нових підходів до дослідження проблем посткомунізму. Процес формування інституційної структури демократичного режиму в державах посткомуністичної Європи звертає на себе увагу варіативністю форм і проявів. Вивчення національних моделей переходу до демократії ставить дуже важливе питання про адекватність вибору шляхів консолідації демократії, коли відбувається природне зіставлення цивілізаційних цінностей та їх відбір національними спільнотами. Окрім того, трансформація політичних режимів країн Центрально-Східної Європи вплинула на стан всієї світової політичної системи, що також становить інтерес для дослідження.

Усе вищесказане й обумовлює актуальність теми дисертації, визначає її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках планової науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» за темою «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (№ державної реєстрації – 011U006H), безпосередньо пов'язане з комплексними науково-дослідними темами кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія»: «Трансформація українського суспільства до паритетної демократії: історичний досвід, проблеми, шляхи вирішення» (2007-2010 рр.) та «Особливості впровадження теоретичної моделі паритетної демократії у виборчому процесі України» (2011-2012 рр.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розкриття особливостей політики держав Центрально-Східної Європи, а також визначення можливих аспектів використання досвіду цих країн для України.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- розглянути основні концептуальні напрямки наукового вивчення демократії та визначити джерельну базу дослідження;
- розкрити зміст механізму формування та реалізації глобальної демократизації;
- визначити головні концептуально-поняттєві засади, які покладаються в основу вивчення інститутів громадянського суспільства та державної політики країн Центрально-Східної Європи;
- узагальнити накопичений різними науковими школами досвід побудови теоретичних моделей взаємодії держави, політичних партій і громадянського суспільства;
- обґрунтувати політико-правову основу функціонування та структуру уряду країн Центрально-Східної Європи;
- проаналізувати міжнародні, регіональні та національні інституційні механізми запровадження підходів глобального процесу демократизації;
- з'ясувати сучасний стан демократії в країнах Центрально-Східної Європи та механізми її реалізації в політичній та інших сферах життя суспільства, особливості взаємозв'язку з процесом глобалізації;
- окреслити тенденції розвитку та вимірювання рівня досягнення глобальної демократизації в країнах Центрально-Східної Європи;
- проаналізувати зарубіжний досвід та реалізацію досягнень для практики використання в Україні;
- визначити перспективні напрямки для удосконалення глобальних процесів та демократизації європейських країн та України.

Об'єктом дослідження виступають політичні режими країн Центрально-Східної Європи.

Предметом дослідження є особливості демократичної трансформації політичних режимів країн Центрально-Східної Європи.

Методи дослідження визначаються потребою всебічного аналізу теми та базуються на використанні комплексного підходу. В його рамках використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи.

Порівняльний метод дав можливість визначити спільні й відмінні риси трансформації політичних режимів в країнах Центрально-Східної Європи, а також сформулювати можливі напрями застосування польського досвіду у подальшій трансформації політичного режиму в Україні. Системний метод дав змогу дослідити демократичну трансформацію як комплексний багатоаспектний процес. Структурно-функціональний метод використано

при дослідженні способів формування та функціонування органів державної влади, визначені специфіки взаємодії основних інститутів державної влади у країнах Центрально-Східної Європи, а також при розгляді механізму реалізації демократії та її складових в державах регіону. Історичний метод дозволив виявити історичні особливості демократичної трансформації політичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи. Використання неоінституційного підходу дозволило провести аналіз тенденцій розвитку, відбору і зміни інститутів держави та громадянського суспільства, залучених у процеси глобалізації, їх взаємодії на різних рівнях.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена постановкою проблеми – виявити результати трансформації політики країн Центрально-Східної Європи в рамках міжнародного руху за допомогою аналізу процесів демократичного транзиту та ідейно-політичної трансформації інституту політичних партій в розглянутих державах за умов глобального процесу демократизації. Вона полягає в наступному:

вперше:

- обґрунтовано концептуально-логічну схему трансформації політичної системи країн Центральної та Східної Європи, куди входять глобальні, суб'єктивні, об'єктивні, ендогенні та екзогенні фактори трансформації. Визначено, що у процесі еволюційного політичного розвитку на глобальному рівні кожна національна політична система під дією різних факторів зазнає певних трансформацій, які призводять до трансформації окремих елементів політичної системи, основних принципів її функціонування та заміни іншою більш сильною та прогресивною системою здійснення політичної влади;

- визначено, що складність процесу демократизації сучасних політичних систем не забезпечує стабільність національних політичних систем у загальній структурі глобальних політичних зв'язків і породжує суперечності між країнами та стає підґрунтям для створення нових політичних інтеграційних блоків. Глобалізація, регіоналізація, трансформація та інтеграція стають основними факторами розвитку міжнародних і національних політичних процесів ХХІ століття. Створення спільного європейського простору є головним кроком до протесту проти існуючого політичного порядку у глобальному вимірі. Ці потужні зміни основних форм, засад організації міжнародних політичних взаємовідносин стають основою для трансформації національних політичних систем, спричиняючи перехід від одного якісного стану до іншого, та супроводжуються перетворенням її основних елементів;

уточнено:

- характеристику процесу демократичного транзиту в країнах Центрально-Східної Європи, що дозволило виявити його специфіку, а також визначити загальні тенденції його розвитку в цих країнах. Це дало

можливість уточнити оцінку результатів даного транзиту, його перспективи і ту роль, яку грали та продовжують відігравати в ньому партії демократичної орієнтації, у тому числі соціал-демократичні;

- специфіку політики країн Центральної та Східної Європи у постбіполярний період глобального розвитку та визначено її як послідовну та системну трансформацію. Країни Центральної та Східної Європи як основні представники трансформаційних систем долучившись до процесів глобалізації почали активне перетворення національних політичних систем. Ці країни знайшли різні способи вирішення важливих політичних проблем, які виникли внаслідок цих трансформацій. Запозичивши деякі елементи устрою та політичних систем найрозвинутіших країн європейського простору, вони не застосовували будь-яку з цих моделей повністю. Їх система прийняття політичних рішень стала результатом політичних домовленостей та специфічної розстановки політичних сил, а не зверненням до політичних традицій

набуло подальшого розвитку:

- концепція ідеологічної детермінації, а саме в рамках глобального виміру політичного процесу. Зокрема, визначено ідеологічні конструкції, які мають детермінаційний потенціал, серед них виділено: ідейні обґрунтування глобальної демократизації та лібералізації й альтернативні до них ідеологічні проекти – сприйняття глобалізації як політико-ідеологічної експансії найбільш розвинутих держав світу, а також антиглобалізм лівого та правого напрямків;

- теоретико-категоріальний апарат, щодо досліджень політичних режимів, трансформаційних процесів, процесів демократизації тощо. Зокрема, більш глибоко досліджені такі категорії як демократизація, процес демократизації, демократичний транзит, інституціоналізація, інтеграція.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в систематизуванні теоретичних засад демократизації суспільства та практичних досягнень країн Центрально-Східної Європи. Проаналізовано ефективність взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства під час реалізації глобального процесу демократизації, сформульовані пропозиції щодо можливої трансформації країн Центрально-Східної Європи шляхом вдосконалення законодавства, а також шляхом залучення до цих процесів інститутів громадянського суспільства. Ряд висновків дослідження представляють доробок до теоретико-методологічного потенціалу політичної науки і політичного знання. Виділений в рамках дисертації ракурс аналізу демократизації стимулює подальше вдосконалення розвитку глобального процесу демократизації країн Центрально-Східної Європи та розробку нових концепцій. Це дає підстави для пошуку нових шляхів вирішення завдань зі становлення ефективної та дієвої політики.

Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані органами державної влади, політичними партіями та рухами для врахування в своїй діяльності, а також для прогнозування подальшого розвитку політичних процесів в країні, для зміцнення механізмів взаємодії держави з суспільством.

Отримані результати можуть використовуватися для розробки лекційних курсів із загальної теорії політики та порівняльної політології, при складанні перспективних планів і програм, слугувати підґрунтям для подальших досліджень цієї проблематики.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та положення дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях та науково-методичних семінарах кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія». Теоретико-методологічні положення та ідеї, які розвиваються у дисертаційному дослідженні, доповідались та обговорювались під час наступних міжнародних та всукраїнських наукових конференцій: міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми політики» (м. Одеса, 2011 р.), міжнародна науково-практична конференція «Новітні наукові дослідження держави і права-2012» (м. Миколаїв, 2012 р.); II міжнародна наукова конференція «Приватне право в умовах глобалізації: виклики посмодерну» (м. Миколаїв, 2013 р.); міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2011 та 2013 рр.); міжнародна конференція професорсько-викладацького складу, присвячена 15-річчю НУ «ОНЮА» та 165-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 2011 р.) міжнародна науково-практична конференція «Духовні засади сучасного право генезису» / «IX Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 2013 р.) тощо.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 12 одноосібних публікаціях автора, 6 з них – у виданнях, визнаних фаховими з політичних наук (в тому числі, 2 – у зарубіжних виданнях).

Структура роботи обумовлена специфікою об'єкта та предмета дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів основної частини, які поділяються на дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 206 сторінок, з яких 22 сторінки – список використаних джерел, що містить 212 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкрито зв'язок роботи із відповідними темами колективних наукових досліджень, визначається об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, розкривається його наукова новизна, практичне значення одержаних результатів, надаються відомості про апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі – **«Теоретичні засади дослідження політики країн Центрально-Східної Європи на шляху їх демократизації»** розкрито теоретичні аспекти наукового аналізу політики країн Центрально-Східної Європи у процесі демократизації.

У підрозділі 1.1 *«Дослідницький дискурс щодо демократизації країн Центрально-Східної Європи»* проаналізовано основні концептуальні напрямки наукового вивчення демократії та визначена джерельна база дослідження.

Проаналізовано поняття та ознаки регіону в цілому та «Центрально-Східної Європи» як історичного регіону, зокрема, а також його вузьке та широке тлумачення, які обґрунтовані в працях зарубіжних (П. Вандич, Е. Коміссо, Г. Екієрт, К. Давіша, Б. Перот, А. Агх та ін.) та вітчизняних (О. В'юницька, Л. Зашкільняк, О. Ковальова тощо) авторів.

Розглянуті теоретичні та методологічні підходи до проблеми визначення демократії та демократизації. З'ясовано, що проблематика демократизації суспільства досліджувалася західними вченими у зв'язку з виникненням так званої «третьої хвилі» демократії (Л. Даймонд, А. Валенцуел, Г. О'Доннел, Р. Ріс, Ф. Шміттер); дослідженню сутності політичного процесу, функціонуванню політичних систем присвячені роботи таких дослідників західної демократії як А. Бентлі, Г. Алмонд, Д. Істон, Т. Парсонс, Г. Лассуел, Л. Козер, Д. Трумен та ін.; проблема стійкого функціонування демократичного суспільства досліджувалися Р. Далем, Т. Карозерсом, Д. Ростоу, Ф. фон Хайеком та ін.; проблематика політичного управління процесами консолідації демократії, ролі політичної еліти в демократизації були розглянуті в роботах Ч. Ліндблума, Г. Саймона, Р. Хантера, Д. Хіглі. Окремим аспектам соціально-політичної трансформації суспільства присвячені роботи А. Кинева, І. Клямкіна, М. Лебедєвої, А. Мельвіля, А. Нікітченко, В. Пастухова, Р. Сакви, Л. Сморгунова, Л. Шевцової, О. Харітонової та ін.

Виділено чотири основних типи структурних передумов демократизації: досягнення національної єдності та відповідної ідентичності, досягнення відносно високого рівня економічного розвитку, розповсюдження культурних норм і цінностей, що передбачають визнання демократичних принципів, довіру до ключових політичних інститутів,

міжособистісну довіру, почуття громадянського обов'язку тощо; наявність ефективної держави та дієвого державного апарату.

Доведено, що для узагальненого, комплексного дослідження передумов, безпосередніх умов, контексту та обставин демократизації, необхідним є теоретико-методологічний синтез усіх підходів і рівнів аналізу. Обґрунтовано, що лише за цієї умови можна розраховувати на цілісний та систематизований опис і пояснення центрального аспекту демократизації – встановлення демократичного політичного режиму та відповідних процедур.

У підрозділі 1.2 «Перспективні напрямки дослідження формаційних змін у країнах ЦСЄ» досліджено міру та форми впливу ідеологічних детермінант на процеси демократизації посткомуністичних країн ЦСЄ. Доведено, що на різних стадіях політичного процесу ідеологічна детермінація має не однакове значення, найважливішою вона є в момент оформлення держави.

Встановлено, що ідеологічна детермінація в глобальному вимірі політичного процесу має більш суперечливий та нечіткий характер, ніж на державному рівні.

Розглянуто поняття «демократичного транзиту» та значення у цьому політичних партій. Доведено, що сучасна соціал-демократія в умовах глобалізації і трансформації соціально-класової структури суспільства радикально змінила свою ідейну доктрину: її суспільно-політичною опорою став середній клас (особливо люди розумової праці), вона, не заперечуючи ринкової економіки, виступила за захист суспільства від влади ринкової стихії.

Проведено типологізацію процесів політичної трансформації, що проходили в країнах ЦСЄ в кінці XX ст., з'ясовано, що в різний час вони проходили по-різному: через реформи зверху, через загрозу економічного спаду і зростання соціальної напруженості (Угорщина, Польща в 1980-ті рр.); у вигляді революцій заради звільнення від авторитарного режиму (Угорщина, 1956 р.; Чехословаччина, 1968 р.; Польща, 1980 р.).

З'ясовані фактори, що гальмували процеси демократизації в регіоні: непрозорість суспільних інтересів, швидке соціальне розшарування, міжнародна ситуація; прагнення учасників політичного процесу підкреслити свої ідейно-культурні відмінності; поділ на «патріотів» і лібералів, що стало основою конкуренції партій в посткомуністичну епоху; поновлення національно-етнічних, територіальних, релігійних конфліктів, що мали вікову історію.

У висновках до першого розділу відзначається, що демократизація, як складний, нелінійний та довготривалий процес трансформації політичної системи та суспільства, включає три фази: підготовчу, фазу прийняття

рішень, фазу звикання. Поряд з розбудовою демократії потрібно розбудувати державу та створити політичну націю.

У другому розділі **«Методологічні засади щодо дослідження трансформації політичних режимів ЦСЄ»** визначаються головні концептуально-поняттєві засади, які покладаються в основу вивчення інститутів громадянського суспільства та державної політики країн Центрально-Східної Європи.

У підрозділі 2.1 *«Синтез методологічних підходів в межах дослідження демократизації країн Центрально-Східної Європи»* узагальнено накопичений різними науковими школами досвід побудови теоретичних моделей взаємодії держави, політичних партій і громадянського суспільства, розкрито зміст механізму формування та реалізації глобальної демократизації.

Проаналізовано поняття демократичного транзиту та три моделі переходу від недемократичних режимів до демократії: класична лінійна, циклічна та діалектична.

Встановлено універсальні вимоги успішного переходу до демократії: утвердження та розширення сфери приватної власності та формування ринкових відносин; створення середнього класу й умов для соціальної мобільності; широкі інвестиції в освіту й розвиток науки; формування громадянського суспільства; гарантії прав людини і створення механізму їх захисту; політичний плюралізм; розгалужена система вільної політичної комунікації та ін.

Проаналізовано чотири послідовні стадії демократичного переходу. Доведено, що головним завданням трансформаційних процесів у країнах Центрально-Східної Європи було зруйнування авторитарних політичних систем і розбудова демократії.

З'ясовано основні фази переходу до демократії посткомуністичних країн: перша – переломна (започатковуються фундаментальні зміни в політичній та економічній системах), друга – закріплення демократичних процесів та інститутів на основі ухвалення нових конституцій та нових законів про вибори, третя – політична стабілізація демократії і економічне піднесення. Встановлено, що послідовність стадій посттоталітарної трансформації приблизно однакова в усіх країнах, але їх тривалість та інтенсивність великою мірою залежать від типу переходу, а тип визначається способом та швидкістю заміни старих еліт новими.

Проаналізовано два основних типи переходу країн регіону: розрив з минулим, коли відбувається заміна старих політичних еліт контрелітами, та перехід шляхом компромісів і взаємних поступок, коли досягається порозуміння між елітою та контрелітою.

Встановлені особливості демократичного розвитку посткомуністичного типу – поєднання демократизації та модернізації, що проявляється через

розв'язання чотирьох важливих проблеми, неприбуткових країнам розвинутої демократії: створення держави, нації, демократизація політичної системи і маркетизація економіки.

Доведено, що лише теоретико-методологічний синтез структурного та процедурного підходів дозволить враховувати більш широкую сукупність факторів та змінних, а також побудувати більш багатовимірні моделі процесів, які досліджуються.

У підрозділі 2.2 *«Модель демократичного транзиту як методологічна основа дослідження процесу демократизації країн регіону»* проаналізовано концептуальні моделі демократичного транзиту для постсоціалістичних країн.

Встановлено, що різні аспекти демократичного транзиту в країнах Центрально-Східної Європи та СНД розглядаються в працях українських дослідників Б. Андресюка, В. Богданова, С. Василенко, Е. Гансової, В. Дергачова, Л. Кормич, І. Кресіної, М. Лукашевича, М. Михальченка, С. Наумкіної, Н. Паніної, В. Полохала, Ф. Рудича, А. Сіленко, Д. Ткача, Д. Шелеста та ін.

Найбільш оптимальною визначено модель О. Романюка, відповідно до якої виділяється три можливі варіанти розвитку постсоціалістичної трансформації: прямий перехід до демократії, модель двофазового переходу до демократії або повернення суспільства до тоталітарного стану.

Доведено, що ефективна та збалансована політика захисту внутрішнього ринку стала однією з важливих передумов переходу країн Центрально-Східної Європи на ринкові принципи функціонування їх національних економік.

Виявлено вразливі в процесі євроінтеграції сфери економіки України, що потребують захисту та запропоновано заходи щодо взаємної лібералізації ринків з ЄС: встановлення асиметрії у відкритті ринків, встановлення перехідних періодів (терміном до 10 років), а також використання односторонніх охоронних заходів для окремих галузей (сільського господарства, банківсько-фінансового сектору, окремих секторів, що мають преференційні умови – авіаційний транспорт, телекомунікації, а також сфера охорони навколишнього середовища).

У висновках до другого розділу зазначається, що лише за умови теоретико-методологічного синтезу всіх підходів і рівнів аналізу можна розраховувати на цілісний та систематизований опис і пояснення центрального аспекту демократизації – встановлення демократичного політичного режиму та відповідних процедур.

У третьому розділі *«Процес інституалізації демократичних засад та політико-правове забезпечення трансформації країн Центрально-Східної Європи»* визначено та досліджено ключові компоненти процесу

демократизації країн регіону – політико-правове забезпечення та інституційні структури.

У підрозділі 3.1 *«Політико-правове забезпечення демократичних трансформацій в країнах ЦСЄ»* досліджується політико-правова основа функціонування та структура уряду країн Центрально-Східної Європи.

Доведено, що рушійною силою демократичних трансформацій регіону стала антисистемна опозиція, яка спирається на масовий громадський рух.

Проаналізовано досвід лібералізації економіки та переходу від централізованого до ринкового ціноутворення у Польщі, Чехії, Болгарії та інших країнах. Показано основні етапи перетворень в економіці: від лібералізації цін, поетапного і зваженого скасування валютних обмежень, до відміни обмежень щодо експорту капіталу та зміни митних правил (в т. ч. антиімпортна спрямованість митного режиму з метою захисту вітчизняних товаровиробників). Зазначено, що після закінчення Холодної війни трансформація поширилась на сферу національної та міжнародної безпеки за рахунок роззброєння.

Виявлені показники процесів демократизації адміністративно-державного управління: посилення впливу законодавчої влади над процесами формування та функціонування уряду, посилення самостійності міністрів, передача частини управлінських функцій на нижчі рівні державного управління, зокрема, на рівні територіального державного управління та державного міського управління.

У підрозділі 3.2 *«Особливості інституціалізації демократії та її консолідації в країнах регіону»* охарактеризовано міжнародні, регіональні та національні інституційні механізми запровадження підходів глобального процесу демократизації.

Проаналізовано регіон як один з найбільш складних інститутів, що являє собою сукупність тісно пов'язаних відносно різних інституційних чинників, які забезпечують збалансований розвиток фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної, соціальної та інших систем регіону.

Встановлені позитивні та негативні фактори глибокої інтеграції Центрально-Східної Європи як регіону.

Проаналізовано інституційний компонент в процесі здійснення демократичних перетворень країн Центральної та Східної Європи в умовах світової економічної кризи, виділені загальні та особливі риси інституційного розвитку регіону.

Визначені основні інститути, які безпосередньо долучаються до процесу розвитку певної території в Україні (крім органів державної влади та місцевого самоврядування різного рівня): інститут власності, інститут демократії, інститут права (та його види), бізнесові інститути,

регіональні інститути виробництва (кластери, мережеві системи, центри розвитку, євро-регіони, економічні простори).

Запропоновано можливі заходи подолання економічної кризи в Україні шляхом запозичення зарубіжного досвіду інституційного розвитку. Доведено, для України найбільш актуальним є досвід Польщі (стратегія скорочення державних витрат та зменшення дефіциту бюджету), як країни, найбільш схожої з усіх країн ЦСЄ по макроекономічним параметрам на Україну, а також досвід Словаччини (дії уряду та центрального банку Словаччини по протидії кризи в банківському секторі), як країни, яка на даний час найбільш вдало переживає економічну кризу.

У висновках до *третього розділу* зазначено, що невеликий за часом період функціонування розширеного СС продемонстрував високі темпи зростання потоків фінансування в нові країни, що обумовлено взаємною вигодою від євроінтеграції країн Центрально-Східної Європи: для держав регіону – це перспективи економічного розвитку, вільної торгівлі, спрощеного митного контролю та прозорості кордонів і вільного пересування по Європі, а для СС – отримання країн з вигодою великих джерел сировини та порівняно недорогої робочої сили, а також можливість розташування в цих країнах військових баз.

У *четвертому розділі «Зовнішньополітичні стратегії країн ЦСЄ у постбіполярний період глобального розвитку»* розглянуто сучасний стан демократії в країнах Центрально-Східної Європи та механізми її реалізації в політичних та інших сферах життя суспільства, особливості взаємозв'язку з процесом глобалізації, а також запропоновані можливі шляхи запозичення досвіду демократизації країн регіону Україною.

У *підрозділі 4.1 «Інтеграція як умова проведення зовнішньої політики країн ЦСЄ»* окреслені тенденції розвитку та вимірювання рівня досягнення глобальної демократизації в країнах Центрально-Східної Європи.

Показано, що в умовах суперництва між провідними державами за лідерство в Євросоюзі перед середніми і малими державами-членами виникла проблема вибору лінії поведінки: або бути розділеним і увійти в команду «гранда», або формувати власну консолідовану позицію щодо перспектив Європейського Союзу і послідовно відстоювати в рамках політичної системи свої специфічні інтереси. Доведено, що головною перешкодою на шляху створення такого «міні-союзу» є різні виробничо-економічні, соціально-демографічні, територіальні та інші можливості розвитку країн ЦСЄ.

Зазначено, що країни ЦСЄ автоматично стають на шлях наздоганяючого розвитку, тобто обирають не кращу модель в нинішньому світі. Обґрунтовано, що єдиним варіантом вирішення вказаних проблем і протиріч могла б стати ефективна промислова політика, яка б дозволила

східноєвропейським країнам подолати економічне та технологічне відставання від своїх західних партнерів по Євросоюзу і одночасно запобігти залежності від ТНК, що зараз складається.

Встановлено, що у випадку, якщо держави ЦСЄ хочуть домогтися реального впливу на формування Європейським Союзом своєї політики, на визначення стратегічного курсу європейської інтеграції, їм доведеться укладати тимчасові, продиктовані короткостроковими інтересами альянсу, одночасно зберігаючи стратегічну взаємодію зі «старим ядром» ЄС. Доведено, що лише «активне» членство в ЄС усуне скептицизм і пасивність та додасть потужний імпульс європейській інтеграції.

У підрозділі 4.2 *«Роль країн ЦСЄ у реалізації зовнішньополітичної діяльності ЄС»* розглядається зарубіжний досвід демократизації та реалізація досягнень для подальшого використання в Україні, аналізується роль країн Центрально-Східної Європи у реалізації зовнішньої політики ЄС.

Встановлено, що проведення СЗПБ ускладнюється саме через небажання та неготовність нових держав-членів ЄС (країни ЦСЄ та ПСЄ) відмовлятися від монополії на власну зовнішню політику, а також через їх значну залежність від поглядів США відносно обмеження дій ЄС у сфері безпеки та поступового перейняття на себе функцій НАТО по обороні. Показано, що майбутнє СЗПБ буде залежати від того, чи будуть співпадати позиції та бачення європейської безпеки у «старій» та «новій» Європі. Зазначено, що на даний момент з боку країн Центральної Європи та Балтії не спостерігається тенденції відриву від повної підтримки США та відповідно НАТО, що гальмує розвиток СЗПБ та пояснює не дуже високу активність цих країн у сфері СЗПБ.

Проведено аналіз шляху приєднання країн ЦСЄ, як регіону, який займає стратегічне положення в ЄС, до механізмів СЗПБ. Показано, що країни даного регіону, ще будучи поєднаними з ЄС угодами про асоціацію, почали розбудовувати стратегію взаємодії в рамках СЗПБ. Країни ЦСЄ стали очевидцями та співучасниками процесу кардинальних трансформацій структур ЄС, зокрема, у сфері спільної зовнішньої політики та оборони. Доведено, що активне залучення країн ЦСЄ до інститутів та програм ЄС активно вітається країнами «старої Європи», оскільки регіон ЦСЄ виступає ареною переплетіння інтересів багатьох міжнародних акторів.

У підрозділі 4.3 *«Основні напрямки відносин країн ЦСЄ та України»* визначено перспективні напрямки для удосконалення глобалістських процесів та демократизації європейських країн та України.

Визначено чинники, що перешкоджали активізації стосунків України з країнами ЦСЄ. Доведено, що на темпи зближення України з країнами ЦСЄ вплинула й швидка адаптація країн регіону до принципів та норм європейської спільноти, передусім в економічній сфері.

Обґрунтовано, що відсутність достатніх ресурсів унеможливила запровадження великих спільних проєктів із фірмами/державами ЦСЕ, перетворюючи Україну на другорядного партнера у реалізації регіональних ініціатив.

Встановлено, що з іншого боку, наявність спільних кордонів із новими країнами НАТО, ЄС сприяє безпеці самої України та стимулює процес її приєднання до цих структур. Зазначено, що на саміті лідерів країн Центральної і Східної Європи, який проходив у травні 2008 р. в македонському місті Охрид, ухвалили декларацію про те, що всі країни регіону, включаючи Україну, повинні в майбутньому стати членами ЄС і НАТО. Доведено, що ефективна тісна співпраця й кооперація з країнами ЦСЕ є, насамперед, необхідною передумовою та важливим перехідним етапом входження України в європейський цивілізований простір.

Обґрунтовано, що Україну розглядають як важливого партнера в новій системі три- та багатосторонніх відносин країн Центральної та Східної Європи, оскільки розгалужені й стабільні стосунки України з географічно близькими державами є необхідною умовою повноцінного інтегрування України в сім'ю європейських народів, її активної участі в регіональному й субрегіональному співробітництві та інтеграції до світового співтовариства в цілому.

У *Висновках до четвертого розділу* відзначається, що отримавши високий рівень внутрішньої стабільності, європейська спільнота об'єктивно зацікавлена у розгалуженні відносин з Україною. У цьому контексті європейські інтеграційні процеси окремими своїми елементами безпосередньо стосуються України, а ефективність суспільно-політичної системи країни, до якої підійшли кордони ЄС, стала фактором не лише внутрішньодержавної, а й певною мірою континентальної стабілізації.

У **Висновках** викладаються основні результати та підсумки дисертаційної роботи, які були отримані і ході дослідження, а саме:

1. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин потенціал та відповідальність світового співтовариства як чинника стабілізації внутрішньополітичних процесів суттєво зростає. У зв'язку з цим набуває актуальності теорія демократичного переходу під впливом зовнішніх факторів, до яких можна віднести ідеї, міжнародні організації, систему міжнародних економічних зв'язків тощо.

2. У процесі демократизації можна виділити три етапи: доперехідну кризу, перехід та зміцнення (або консолідацію) демократії. Позитивними для консолідації демократії факторами є: реформування системи управління, забезпечення верховенства права, дотримання основних прав і свобод людини, розвиток політичних партій, лібералізація та раціоналізація економічних структур, забезпечення соціального захисту населення, зміцнення громадянського суспільства.

3. Визначено, що трансформаційні перетворення мають подвійний, а подекуди й потрійний характер – поряд із розвитком демократії потрібно розбудовувати державу та створювати політичну націю. Уточнено розуміння трансформації політичної системи у глобальному вимірі – це якісна зміна основних елементів, принципів, форм реалізації та методів регулювання політичних відносин на глобальному рівні.

4. Обґрунтовано, що до основних факторів трансформації та демократизації політичних систем ЦСЄ можна віднести глобальні, об'єктивні, суб'єктивні, ендегенні та екзогенні. Встановлено, що до основних глобальних факторів трансформації політичних систем належать: політика міжнародних організацій та установ, зміна умов здійснення політичного управління, зовнішньої політики, співвідношення політичних сил у світі, світові соціально-політичні кризи.

5. Відзначено, що останні роки Україна демонструвала відхід від демократії у бік авторитаризму. Сучасна соціально-політична ситуація дає можливість громадянському суспільству продемонструвати, на що воно здатне, відстоюючи демократичні цінності. Це і стане доказом рівня демократизації українського суспільства.

6. Обґрунтовано, що процес трансформації політичних систем може проявлятися у трьох напрямках: зміна елементів даної системи, заміна принципів і зміна виду політичної системи.

7. Визначено, що глибока інтеграція є як позитивним (вона пом'якшила наслідки виведення великого капіталу, сприяла створенню більш зрілих інститутів і відповідних заходів у сфері внутрішньої політики), так і негативним (вона створює економічні зв'язки та фінансову залежність) фактором.

9. Обґрунтовано, що сучасна соціал-демократія в умовах глобалізації та трансформації соціально-класової структури суспільства радикально змінила свою ідейну доктрину: її суспільно-політичною опорою став середній клас; вона виступила за захист суспільства від влади ринкової стихії, вимагала постійного розширення демократії за рахунок вдосконалення суспільної самоорганізації, посилення політичної активності громадян, виступала за забезпечення пріоритету морально-духовних цінностей над економіко-політичними інтересами.

10. Зазначено, що період функціонування розширеного ЄС продемонстрував досить вражаючі темпи зростання потоків фінансування в нові країни союзу, які були передбачені фондами Західної Європи спеціально для стимулювання економічного розвитку нових членів. Політика розширення Європейського Союзу на Схід є відповіддю на виклик нового періоду після закінчення Холодної війни, коли в Європейському регіоні відбулася політична переорієнтація та кардинально змінилися цілі та інтереси посткомуністичних країн.

11. Доведено, що Україні, для подальшого її прогресивного розвитку та для посідання вдалої позиції у світовому співтоваристві необхідно встановити міцні зв'язки як з країнами Європи, так і з країнами СНД. Необхідною є співпраця з ЄС, поширення довіри європейських держав в майбутньому полегшить сусідство з цими країнами. Тобто, необхідно тримати рівновагу між союзними об'єднаннями та політичними протистояннями і займати позицію балансування та багатовекторності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Головченко А. В. Політика розширення Європейського Союзу на Схід як відповідь на виклик нового періоду у світовій історії після закінчення Холодної війни / А. В. Головченко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2011. – Вип. 41. – С. 80 – 86.
2. Головченко А. В. Методологічні проблеми демократизації суспільства країн Центрально-Східної Європи / А. В. Головченко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2012. – Вип. 45. – С. 203 – 215.
3. Головченко А. В. Інтеграція як умова проведення зовнішньої політики країн Центрально-Східної Європи : наслідки для України / А. В. Головченко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2013. – Вип. 48. – С. 308 – 316.
4. Головченко А. В. Основні теоретико-методологічні підходи до аналізу політики країн Центрально-Східної Європи на шляху їх демократизації / А. В. Головченко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2013. – Вип. 49. – С. 103 – 111.
5. Головченко А. В. Особливості інституційного розвитку країн центральної та східної Європи та перспективи для України / А. В. Головченко // *Evropský politický a právní diskurz*. – 2015. – Svazek 2. – 1 vydání. – P. 207 – 211.
6. Головченко А. В. Принцип розподілу влади і структура влади в країнах Центрально-Всхідної Європи / А. В. Головченко // Научный Вестник МГИИТ. – 2013. – № 3 (23). – С. 47 – 55.
7. Головченко А. В. Зміцнення демократії у посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи в нових аполітичних умовах після закінчення Холодної війни / А. В. Головченко // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу (Одеса, 20-21 травня 2011 р.). Т. 1. – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 242 – 244.
8. Головченко А. В. Етапи інтеграції до Європейського Союзу країн Центрально-Східної Європи : стратегії реалізації / А. В. Головченко // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнародної наукової

конференції професорсько-викладацького складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). Т. 1. – С. 237 – 239.

9. Головченко А. В. Шляхи визначення демократизації суспільства країн Центрально-Східної Європи / А. В. Головченко // Новітні наукові дослідження держави і права: зб. наук. пр. – Миколаїв, 2012. – С. 181 – 186.

10. Головченко А. В. Структури урядів та їх особливості в країнах Центрально-Східної Європи в процесі реформування та демократизації / А. В. Головченко // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу (Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Т. 1. – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 263 – 265.

11. Головченко А. В. Основні напрямки співвідносин країн Центрально-Східної Європи та України / А. В. Головченко // Духовні засади сучасного право генезису : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «ІХ Прибузькі юридичні читання» (Миколаїв, 29-30 листопада 2013 року). – Миколаїв : «Іліон», 2013. – С. 169 – 272.

12. Головченко А. В. Процес формування та інституційного розвитку в країнах Центрально-Східної Європи в період останніх двох десятиліть / А. В. Головченко // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу (Одеса, 16-17 травня 2014 р.). Т. 2. – Одеса : Фенікс, 2014. – С. 193 – 195.

АНОТАЦІЯ

Головченко А. В. Політика держав Центрально-Східної Європи в контексті глобального процесу демократизації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2015.

У дисертації здійснено комплексне дослідження процесів демократичного транзиту та ідейно-політичної трансформації інституту політичних партій в країнах Центрально-Східної Європи за умов глобального процесу демократизації.

Визначено, що глобалізація, регіоналізація, трансформація та інтеграція є основними факторами розвитку міжнародних і національних політичних процесів ХХІ століття. Доведено, що зміни засад організації міжнародних політичних взаємин стають основою для трансформації національної політичної системи, спричиняючи трансформацію її елементів, основних принципів та заміну іншою більш сильною та прогресивною системою.

Запропоновано концептуально-логічну схему трансформації політичної системи країн Центрально-Східної Європи, куди входять такі фактори як глобальні, суб'єктивні, об'єктивні, ендегенні та екзогенні.

Подані пропозиції щодо основних напрямів гармонізації процесів демократизації України (вибір позиції балансування та багатовекторності).

Ключові слова: демократизація, трансформація, інтеграція, євроінтеграція, глобалізація, Центрально-Східна Європа.

АННОТАЦИЯ

Головченко А. В. Политика государств Центрально-Восточной Европы в контексте глобального процесса демократизации. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.04 – политические проблемы международных систем и глобального развития. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2015.

В диссертации осуществлено комплексное исследование особенностей политики государств Центрально-Восточной Европы, а также определены возможные аспекты использования опыта этих стран для Украины. В рамках проведенного исследования были получены результаты, имеющие научную новизну, обусловленную решением актуальных проблем, связанных с процессами демократизации в условиях глобализации, которые не получили достаточной разработки в научной литературе.

Проанализированы и обобщены концептуально-теоретические подходы к исследованию политики государств Центрально-Восточной Европы и роли международных организаций в этих процессах, а также рассмотрены взаимоотношения стран Центрально-Восточной Европы с Украиной. Определена роль Совета Европы в укреплении демократии в странах Центральной и Восточной Европы в условиях формирования новой системы международных отношений в период после завершения Холодной войны.

Доказано, что на современном этапе развития международных отношений потенциал и ответственность мирового сообщества как фактора стабилизации внутривнутриполитических процессов существенно возрастает, а демократизация является успешной в зависимости от того, насколько благоприятно влияние внешнего фактора, в роли которого могут выступать идеи, международные организации, система международных экономических связей и т.п.

Выделено три этапа процесса демократизации: допереходный кризис, переход и укрепление (или консолидация) демократии. Установлены факторы, способствующие укреплению демократии (реформирование системы управления, обеспечения верховенства права, соблюдение основных прав и свобод человека, развитие политических партий, либерализация и рационализация экономических структур, обеспечение социальной защиты населения, укрепление гражданского общества).

Определено, что трансформационные преобразования имеют двойной, а иногда и тройной характер – наряду с развитием демократии нужно строить государство и создать политическую нацию. Уточнено понимание трансформации политической системы в глобальном измерении, под которой понимается качественное изменение основных элементов, принципов, форм реализации и методов регулирования политических отношений на глобальном уровне.

Обосновано, что к основным факторам трансформации и дальнейшей демократизации политических систем ЦВЕ можно отнести глобальные, объективные, субъективные, эндогенные и экзогенные.

Определены основные глобальные факторы, которые вызывают трансформацию политических систем в глобальном измерении: политика международных организаций и учреждений, изменение условий осуществления и форм политического управления, внешней политики, соотношения политических сил в мире, мировые социально-политические кризисы.

Обосновано, что процесс трансформации политических систем может проявляться в трех направлениях: изменение элементов данной системы, замена принципов и изменение вида политической системы. Доказано, что основными условиями сближения и гармонизации взаимоотношений между ЦВЕ и ЕС являются либерализация политической сферы, установление более свободного и благоприятного режима этих взаимоотношений, внедрение соответствующих мероприятий по введению унификации законодательства по стандартам ЕС и др.

Определено, что глубокая интеграция является как положительным (смягчила последствия вывода крупного капитала), так и отрицательным (многие страны с переходной экономикой стали сильно зависимыми от кризиса на Западе) фактором.

Обосновано, что современная социал-демократия в условиях глобализации и трансформации социально-классовой структуры общества радикально изменила свою идейную доктрину: ее общественно-политической опорой стал средний класс, также она, не отрицая рыночной экономики, выступила на защиту общества от власти рыночной стихии.

Указано, что период функционирования расширенного ЕС продемонстрировал весьма впечатляющие темпы роста потоков финансирования в новые страны европейской семьи.

Показано, что в последние годы Украина демонстрировала отход от демократии в сторону авторитаризма.

Доказано, что Украине, для дальнейшего ее развития путем демократизации и получения выгодного положения в мировом сообществе, необходимо установить прочные связи как со странами Европы, так и

со странами СНГ – необходимо держать равновесие между союзными объединениями и политическими противостояниями и занимать позицию балансировки и многовекторности.

Ключевые слова: демократизация, трансформация, интеграция, евроинтеграция, глобализация, Центрально-Восточная Европа.

SUMMARY

Golovchenko A. V. The polity of Eastern and Central Europe states in context of the global process of democratization. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Political Sciences in specialty 23.00.04 – political problems of international systems and global development. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2015.

The thesis conducted a comprehensive study of the processes of democratic transition and the ideological and political transformation of the institution of political parties in the countries of Central and Eastern Europe in the global process of democratization.

Determined that globalization, regionalization, transformation and integration are main factors in development of international and national political processes in XXI century. It is proved that changes in the organization of international political relationships become the basis for transformation of the national political system, causing the transformation of its elements, basic principles and replacing it with more progressive system.

Proposed conceptual-logical scheme transformation of political systems of Central and Eastern Europe states, which includes factors such as global transformation, subjective, objective, endogenous and exogenous.

Presented proposals for the main areas of harmonization of democratization in Ukraine (selection balance and multi-vector policy).

Keywords: democratization, transformation, integration, European integration, globalization, Central-Eastern Europe.